

Без прэтэнзіяў на «адзіна правільнасць»

Цяжка адкрыць камусьці Амэрыку, сказаўшы, што «Вялікая Айчынная вайна» і яе гісторыя ў сучаснай Беларусі на афіцыйным узроўні — сьвятарная карова, на якой, нібыта на легендарных трох кітах, у значнай ступені грунтуецца гістарычны складнік «ідэалёгіі беларускай дзяржаўнасці». Нездарма ў нашай краіне ўжо амаль пятнаццаць гадоў афіцыйна санкцыянавана сьвяткаваньне фактычна не аднаго, а цэлых двух Дзён Перамогі (9 траўня і 3 ліпеня), на якіх штогод рытуальна прамаўляюцца аднолькава ўзьнёслыя прамовы. Сёлета, калі праходзяць юбілейныя мерапрыемствы ў сувязі з 65-годзьдзем заканчэньня Другой сусьветнай вайны і перадусім яе нямецка-савецкага этапу, з самых высокіх трыбун ізноў даводзіцца раз за разам чуць ужо традыцыйныя словы і пра «выратаваньне Чырвонай Арміяй чалавечай цывілізацыі», і пра тое, што «Вялікая Айчынная вайна» — гэта вайна каштоўнасьцяў, у якой сутыкнуліся між сабой сілы добра (СССР) і зла (гітлераўская Нямеччына), і шмат чаго іншага, што прынята ў такіх выпадках казаць, ня надта задумваючыся над сэнсам сказанага і тым больш не разьлічваючы на ўдумлівае яго ўспрыняцьце аўдыторыяй.

У той жа час кожны, хто паставіцца да падобных выказваньняў хоць трохі крытычна і разважліва, прыйдзе да высновы пра іх неадпаведнасьць звычайнай лёгіцы. Сапраўды, ці ж можна паверыць, што неабходнасьцю выратаваньня чалавечай цывілізацыі маглі кіравацца ў сваіх дзеяньнях тыя самыя людзі, якія за дваццаць гадоў да гэтага кінулі цывілізацыі адкрыты выклік і ва ўласнай краіне аб’явілі варожым, шкодным і зусім непатрэбным многае з таго, на чым тая цывілізацыя грунтавалася стагодзьдзі і тысячагодзьдзі да гэтага, — як, напрыклад, рэлігію? І ня проста аб’явілі — пачалі супраць усяго «аджыўшага» зацятае і часта выразна дзікунскае паводле формаў змаганьне, якое ўрэшце перарасло ў жудасны ўсёахопны тэрор, які паводле свайго маштабу да той пары ня меў аналягаў у гісторыі чалавецтва, і толькі непасрэднымі ахвярамі якога сталі мільёны бязьвінных людзей. Няўжо ж рэжым, які ідэйна практыкуе масавыя вынішчэньні людзей, вызначаючы ахвяры паводле абагуленага клясавага прынцыпу, хоць бы нечым лепшы за той, які практыкуе гэтак сама ідэйна

ня менш масавыя вынішчэньні, але паводле іншага прынцыпу, ня менш абагуленага — расавага?

Адпаведна з гэтым у сучасных умовах безумоўна мусяць мяняцца ацэнка ды ўспрыманьне падзеяў Другой усясьветнай вайны для Беларусі і беларусаў. Сёньняшняя вэрсія яе гісторыі, прынятая на афіцыйным узроўні, — гэта вэрсія, асноўныя пастуляты якой былі вызначаныя таталітарным рэжымам, якому ў той вайне ўдалося здабыць перамогу і такім чынам крывёю мільёнаў звычайных людзей здабыць далейшую магчымасьць працягваць свае экспэрымэнты над шматлікімі народамі, якія апынуліся пад уладай гэтага рэжыму. Як такая, дадзеная вэрсія рана ці позна мусіць быць перагледжаная, і базавай тэзай пры гэтым пераглядзе павінна быць разуменьне таго, што падчас «Вялікай Айчыннай вайны» на тэрыторыі Беларусі сутыкнуліся зусім ня сілы добра і зла, але дзье аднолькава антыгуманныя і небясьпечныя для існаваньня чалавечай цывілізацыі таталітарныя сыстэмы, для правадыроў і ідэолягаў якіх як асобныя людзі, так і цэлыя народы былі толькі пешкамі на глябальнай шахматнай дошцы ды малакаштоўнай сыравінай для рэалізацыі ўласных геапалітычных плянаў. Выніковай жа мэтай гэтых плянаў у абодвух выпадках было сусьветнае панаваньне. Па меры магчымасьцяў рэдакцыя «ARCHE» таксама намагаецца зрабіць унёсак у пераасэнсаваньне падзеяў вайны ў гісторыі Беларусі, што знайшло адлюстраваньне сярод іншага ў падрыхтоўцы і выданьні адмысловых «ваенных» нумароў.

Першы «ваенны» нумар «ARCHE» (№ 5/2008) выклікаў вялікую чытацкую цікавасьць, і разам з тым крытычныя водгукі. У адным зь іх, зьмешчаным пазьней на старонках нашага выданьня, беларускі дасьледчык Алесь Гелагаеў выказаў нараканьне, што той аб'ёмны нумар быў складзены амаль што выключна з артыкулаў, напісаных не беларускімі, а замежнымі гісторыкамі, і ў выніку «артыкулы больш апавядаюць пра лёсы і паводзіны немцаў, жыдоў і палякаў на нейкай тэрыторыі паміж Беластокам і Смаленскам, чым пра заяўленую ў назьве «Беларусь пад нямецкай акупацыяй», беларусы ж «адно ўтвараюць фон для гэтага гістарычнага палатна». На думку рэцэнзэнта,

Замежныя аўтары, працы якіх патрапілі ў часопіс, цалкам лягічна разглядаюць акупацыю Беларусі з свайго гледзішча, умоўна кажучы, «звонку», і іх рэдка цікавіць тое, што важна для беларускага гісторыка і чытача — беларусацэнтрычны разгляд падзеяў. А значыць — і дзейнасьць нашых нацыяналістаў, людзей, якія намагаліся падчас вайны ажыцьцявіць нейкую сваю, дрэнную ці добрую, рэалістычную ці ідэалістычную, але адрозную ад савецкай, польскай ці нямецкай палітычную праграму¹.

У пэўнай ступені з аўтарам можна пагадзіцца — адсутнасьць у тым нумары матэрыялаў пра беларусаў падчас вайны, напісаных беларусамі, сапраўды мож-

¹ Гелагаеў А. Пад чужым мікраскопам // ARCHE. 2008. № 10. С. 235—236.

на лічыць недахопам. Аднак жа дадзеная хіба ні ў якім выпадку не зьяўляецца прынцыповай пазыцыяй рэдакцыі, пра што сьведчыць сярод іншага і зьмяшчэньне матэрыялаў, датычных беларускага нацыянальнага руху ў гады Другой усясьветнай вайны ў іншых, нетэматычных нумарах, ды заангажаванасьць часопісу ў выданьне кніг, прысьвечаных падобнай тэматыцы². Сапраўды, стварэньне гісторыі Другой усясьветнай вайны з гледзішча жыхароў нашай краіны — задача важная і актуальная, і маральны абавязак кожнага выданьня, якое лічыць сябе беларускім, яе рэалізацыі ўсімі магчымымі сіламі спрыяць. Іншая рэч — фармаваньне беларускага гледзішча не павінна азначаць адначасовага катэгарычнага непрымання ды адпаведна ігнараваньня пунктаў гледжаньня на праблемы нашай сумеснай гісторыі прадстаўнікоў іншых народаў. Не абавязкова, натуральна, з гэтымі «вонкавымі» пазыцыямі адназначна пагаджацца, але ведаць іх трэба ў любым выпадку. У тым ліку і дзеля таго, каб уласнае, нацыянальнае бачаньне праблемы было ня лэзунгава-прапагандысцкім, але імкнулася да ўзважанасьці і аб'ектыўнасьці. Скарыстаўшыся з трапнай вобразнай мэтафары А. Гелагаева, можна сказаць, што для лепшай настройкі свайго нацыянальнага «мікраскопу» варта часам паглядзець і ў акуляр «мікраскопаў» чужых.

Сама ж наяўнасьць шматлікіх альтэрнатыўных гледзішчаў на гісторыю Другой усясьветнай вайны на тэрыторыі Беларусі лёгка тлумачыцца самой спэцыфікай дадзенай вайны на гэтым абшары. Ва ўмовах Беларусі, адрозна, напрыклад, ад заходнеэўрапейкіх краін ці хоць бы нават цэнтральных, этнічна расейскіх раёнаў СССР, гэта быў вайсковы канфлікт, у якім далёка не заўсёды магчыма было адназначна вызначыць «сваіх» і «чужых» — хто тут зьяўляецца акупантам, а хто змагаром за справядлівасьць. Насельнікі заходняй часткі тэрыторыі Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі ўзору 1941 г., напрыклад, сталі савецкімі грамадзянамі толькі трохі больш як за паўтара году да пачатку нямецка-савецкай вайны, і, натуральна, ад іх цяжка было б вымагаць палымянага савецкага патрыятызму і ўспрымання «чырвонай» імпэрыі як радзімы, асабліва ўлічваючы сумнеўную легітымнасьць уключэньня заходнебеларускіх земляў у склад СССР з пазыцыяў міжнароднага права. У адрозьненне ад «заходнікаў», жыхары ўсходняй часткі Беларусі зьяўляліся грамадзянамі СССР нашмат больш працяглы час, але і ў многіх зь іх былі ўсе падставы, каб не адчуваць надта цёплых пачуцьцяў да гэтай дзяржавы, асабліва калі памятаць пра шырока распаўсюджаную ў сталінскай імпэрыі афіцыйна ўзаконеную практыку ператвараць многіх сваіх жыхароў у грамадзян другога гатунку з-за сацыяльнага паходжаньня ці прыналежнасьці да сям'і «ворагаў народу».

Да таго ж нельга забывацца, што тэрыторыя Беларусі здаўна зьяўлялася полем суперніцтва розных канкурэнтных нацыянальных праектаў. Тут праходзіў

² Гл., напрыклад: Вашкевіч А. Прадбачанні «Беларускага Фронту» // ARCHE. 2006. № 10. С. 88—98; Гардзіенка А. Граблі міталагізацыі // ARCHE. 2007. № 3. С. 67—73; Грыбоўскі Ю. Беларускі рух і Нямецчына напярэдадні і ў пачатку Другой сусветнай вайны // ARCHE. 2009. № 5. С. 144—160; Юрэвіч Л. Жыцьцё пад агнём. Партрэт беларускага военачальніка і палітычнага дзеяча Барыса Рагулі на фоне яго эпохі. — Менск, 1999.

цывілізацыйны разлом паміж рымска-каталіцкай і праваслаўна-бізантыйскай цывілізацыямі, стагодзьдзямі перапляталіся дзяржаўныя і нацыянальныя інтарэсы двух буйных славянскіх народаў — расейцаў і палякаў, а дзесьці з другой паловы XIX ст. дадзенае змаганьне набыло новы імпульс пасля таго, як на згаданым абшары пачалі актыўна разьвівацца і ўзмацняцца новыя нацыянальныя рухі. З часам выявілася, што на тэрыторыі, заселеныя з этнаграфічнага гледзішча збольшага беларусамі, маюць прэтэнзіі і іншыя народы, якія на працягу XX ст. імкліва завяршалі працэс фармаваньня з колішніх этнічных групаў у сучасныя нацыі: акрамя згаданых палякаў, расейцаў і беларусаў, таксама ўкраінцы на поўдні, літоўцы на паўночным захадзе, латышы на поўначы. І прэтэнзіі гэтыя былі ня толькі тэарэтычныя — радыкальныя плыні, якія прысутнічалі ў межах кожнага з нацыянальных рухаў, пры наяўнасьці адпаведных умоваў не спыняліся і перад абаронай сваіх нацыянальных інтарэсаў (ва ўласным, часам вельмі спэцыфічным разуменьні) з дапамогай узброенай сілы. Не заўсёды атажамлівалі ўласныя інтарэсы з інтарэсамі іншых насельнікаў краю і мясцовыя габрэі, і гэта таксама мела вялікі ўнутраны канфліктны патэнцыял.

Канфлікты і непаразуменьні паміж прадстаўнікамі шматлікіх нацыянальных і сацыяльных групаў, якія жылі ў Беларусі, пачаліся, такім чынам, не 1 верасня 1939 г. і не 22 чэрвеня 1941 г. Характар падзеяў на гэтых землях падчас Другой усясьветнай вайны ў значнай ступені быў перадвызначаны ранейшай іх гісторыяй, а ва ўмовах бязьлітаснай вайны паміж дзьвюма таталітарнымі дзяржавамі, ніводная зь якіх не цаніла чалавечае жыцьцё, многія раней прыхаваныя ўнутраныя канфлікты толькі выйшлі на паверхню і практычна ўвасобіліся ў актах узаемнага гвалту, якія да таго ж нярэдка інспіраваліся і заахвочваліся дзеля дасягненьня сваіх мэтаў прадстаўнікамі асноўных канкурэнтных бакоў. Пры гэтым відавочна, што ад пачатку асуджаныя на паразу любыя спробы сёньняшняга прадстаўленьня прадстаўнікоў аднаго народу выключна ў якасьці герояў і пакутнікаў, а прадстаўнікоў другога — выключна ў якасьці бязьлітасных катаў. Як героі, так і каты былі сярод розных народаў, і часта залічэньне канкрэтных асобаў да той ці іншай, часам кардынальна супрацьлеглай катэгорыі залежыць выключна ад аўтарскай інтэрпрэтацыі падзеяў. Як трапна заўважыў адзін з аўтараў гэтага нумару Марак Ян Хадакевіч, аналізуючы крыніцы рознага паходжаньня, датычныя польска-габрэйскага канфлікту ў мястэчку Эйшышкі на Віленшчыне:

Супастаўленьне сьведчаньняў ясна паказвае, што ўсе сьведкі згаджаюцца адносна асноўных фактаў. І габрэі, і хрысьціяне расказваюць аб адных і тых жа падзеях, але інтэрпрэтуюць іх па-рознаму. Тое, што здаецца важным габрэям, або ігнаруецца, або недаацэньваецца, або ацэньваецца зусім па-іншаму палякамі. Тое, што зьяўляецца прадметам гонару для адных, выклікае сьлёзы ў другіх. Паводзіны, зразумелыя і ўхвальныя ў адной этнарэлігійнай групе, разглядаюцца як ліхадзейства ў іншай, і наадварот. Паўторымся: толькі факты супадаюць. Іх успрыманьне, ацэнка і інтэрпрэтацыя — абсалютна розныя.

Дадзеная заўвага, хоць і датычыць аднаго лякальнага, прытым далёка ня самага буйнога і значнага канфлікту паміж рознымі мясцовымі супольнасцямі ў нашым рэгіёне падчас Другой усясьветнай вайны, як правіла, цалкам актуальная і пры ацэнцы многіх іншых неадназначных сытуацый. Пры гэтым часта кампраміснага бачання сытуацыі дасягнуць немагчыма ў прынцыпе, калі гаворка ідзе пра імкненне розных бакоў дасягнуць мэтаў, якія выразна супярэчаць адна адной, нават калі кожная з гэтых мэтаў натуральная і ў сваёй аснове пазытыўная. Найбольш характэрным прыкладам падобнага кшталту можна лічыць сумнавядомы польска-беларускі канфлікт у Генэральнай акрузе «Беларусь», калі прадстаўнікі дзвюх нацыянальных супольнасцяў наўпрост ці праз пасярэдніцтва немцаў пралівалі кроў адзін аднаго. Адны імкнуліся да аднаўленьня, а другія да ўсталяваньня на адной і той жа тэрыторыі ўласнай нацыянальнай дзяржаўнасці, і гэтыя дзве ідэі, натуральна, былі несумяшчальныя. Ва ўмовах жа ваеннага часу, якія заўсёды характарызуюцца крытычным зьмяншэньнем каштоўнасці чалавечага жыцця і фактычнай адсутнасцю любых прававых абмежаванняў, кожны з бакоў без ваганняў ужываў супраць канкурэнта зброю, апраўдваючы пасля свае дзеянні неабходнасцю змагацца з ворагамі ўласнага народу. У падобных выпадках магчымае (і нават неабходнае) адназначнае асуджэнне канкрэтных людзей за здзейшчаныя і даказаныя злачынствы, але няслушна ўскладаць віну за ўсё гэта на цэлыя супольнасці, да якіх тыя людзі прыналежалі. У кожнай з дадзеных супольнасцяў было сваё разуменне гістарычнай справядлівасці, і задача сённяшніх ваенных гісторыкаў — хутчэй самім зразумець лёгіку тых падзеяў і данесьці сваё бачанне да іншых, а ня браць на сябе ролю пракурораў і выносіць прысуды з пазыцыяў сённяшняга дня і адпаведна з нормамі сучаснага грамадства, ігнаруючы прынцыпы аб'ектыўнасці і гістарызму.

Адпаведна з вышэйвыказаным, гэты «ваенны» нумар «ARCHE», як і папярэдні, таксама ні ў якім выпадку не прэтэндуе на вычарпальнае асьвятленне невыварпальнай тэмы, і рэдакцыя далёкая ад намеру падаць на ягоных старонках нейкую канкрэтную, «адзіна правільную» візію той вайны. На старонках нумару (які з'яўляецца першым з двух «ваенных» нумароў, запланаваных рэдакцыяй для выхаду ў гэтым годзе) чытач знойдзе матэрыялы, у якіх у той ці іншай ступені закранаюцца разнастайныя вайсковыя аспекты Другой усясьветнай вайны на тэрыторыі Беларусі: першы этап ваенных дзеянняў падчас нямецка-савецкай вайны (публікацыі канадзкіх даследчыкаў Дэвіда Р. Марплза і Пэра Андэрса Рудлінга, польскага гісторыка Славаміра Косіма, амэрыканскай журналісткі Эн Апэльбаўм), партызанскі рух розных ідэйных кірункаў (публікацыі нямецкіх гісторыкаў Марка Бартушкі і Аляксандра Бракеля, польска-нямецкага даследчыка Багдана Мусыла), разьвіццё беларускай вайскавай справы пад нямецкай акупацыяй (артыкулы беларускіх гісторыкаў Алеся Гелагаева і Юр'я Грыбоўскага, перавыданьне страявога вайскавага статуту Беларускай Самапомачы). Гэтым разам толькі пазначана шырока адлюстраваная ў мінулым нумары тэма Галакосту і праблема ступені віны, якую за масавыя забойствы нясуць прадстаўнікі мясцовага насельніцтва (артыкулы беларускага гісторыка

Яўгена Разэнבלата ды амэрыканска-польскага дасьледчыка Марака Яна Хадакевіча, а таксама рэцэнзіі ангельскага славіста Джыма Дынглі ды амэрыканскага гісторыка латыскага паходжаньня Андрыеўса Эзэргайліса).

Аўтары зьмешчаных у нумары матэрыялаў, як вынікае з гэтага кароткага пераліку, жывуць у розных краінах, належаць да розных навуковых школаў і трымаюцца адметных пазыцыяў адносна многіх складаных і неадназначных праблемаў, і іхнія погляды часам разыходзяцца з агульнапрынятымі. Няма сумневу, што многія выказанья аўтарамі ідэі ня будуць адназначна ўспрынятыя беларускім чытачом і могуць выклікаць палеміку, у чым нічога кепскага няма, бо, як вядома, менавіта ў спрэчках нараджаецца ісьціна. Няма сумневу, што канструктыўная крытыка заўсёды толькі спрыяе падвышэньню якасьці. Што да рэдакцыі «ARCHE», то яна мае цвёрды намер працягваць выпуск «ваенных» нумароў у будучыні і разгледзіць любыя прапановы аб супрацоўніцтве ў гэтай сфэры з боку як беларускіх, так і замежных адмыслоўцаў.

Аляксандар Пашкевіч